

Н. В. Бардіна
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

В. В. Савельєв
студент факультету Лінгвістики та перекладу,
член Психолінгвістичного гуртка
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОБРАЗ КАНАДИ В ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті викладено результати низки психолінгвістичних експериментів (вільного та контрольованого асоціативних експериментів, експерименту за методикою семантичного диференціалу, когнітивного аналізу спонтанних розповідей): образ Канади у лінгвоментальності студентів різних спеціальностей оцінюється як помірно «хороший», недостатньо «сильний» та «активний», включає символ клену, уявлення про прекрасну, але сувору природу, англійську та французьку мови, всесвітньо відомих представників масової культури, хокей.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, топоніміка, психолінгвістичний експеримент, українська лінгвоментальність, соціолінгвістика.

Актуальність даного дослідження обумовлена екстралінгвістичними та власно лінгвістичними чинниками.

З початку повномасштабного вторгнення Росії до України увага всього світу привернута до нашої держави. Світ розділився на друзів та ворогів, відповідно змінилося ставлення українців до тих чи інших країн, змінилися усталені стереотипи їх сприйняття, змін зазнала наша ментальність, яка об'єктивується не лише у поведінці, але й у мовному існуванні, вербалізації образів країн світу. У цій ситуації особливу увагу привертає особливість світосприйняття молоді, ті складові концептуальної картини світу студентів, які містять інформацію про окремі держави.

Провідну роль у розв'язанні цього питання може відіграти активізація досліджень в царині когнітивної лінгвістики, метою якої є виявлення мовних засобів зберігання, переробки та передання інформації, зокрема, дослідження з когнітивної ономастики – новітнього напрямку мовознавства, який займається вивченням власних назв в системі ментального лексикону, в мові мозку [1].

Пропонована розвідка проведена в межах когнітивної топоніміки – розділу когнітивної ономастики, предметом якого є топонімічний фрейм ментального лексикону, що об'єднує назви географічних об'єктів [2].

Дослідження образу Канади є складовою частиною загальної наукової теми, яку почали розробляти члени Психолінгвістичного гуртка факультету Лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету «Образи країн світу в лінгвоментальності українських студентів». Топоніми для експериментального вивчення обирали самі дослідники-початківці, керуючись власною зацікавленістю певною країною. Їхнє письмове пояснення вибору предмету дослідження можна розглядати як один з методологічних прийомів – самоспостереження, яке є досить результативним шляхом опосередкованого лінгвістичного вивчення ментального лексикону, оскільки методів його безпосереднього спостереження не існує [3].

Отже, перед початком проведення експериментів, один зі співавторів цієї статті написав наступне: «Канаду я, Вадим Савельєв, обрав для дослідження тому, що ця країна асоціюється не тільки з зимою, прохолодною, чудовою погодою та природою, але ще з двома мовами, які я дуже люблю, – французькою та англійською».

Двома іншими шляхами дослідження ментального лексикону О. Ю. Карпенко вважає «1) аналіз актів мовлення, що породжується ментальним лексиконом і компонується з наявних у ньому концептів, у тім числі й концептів онімічних; це – шлях від концепту до слова; 2) здійснення соціолінгвістичних експериментів, зокрема одержання реакцій-асоціацій на онімічні стимули; це – шлях від слова до концепту» [3].

Однією з проблем когнітивної ономастики є нерозробленість та недостатнє використання експериментальних методик дослідження. Хоча в останні роки збільшилась кількість асоціативних та інших психолінгвістичних експериментів в когнітивних, зокрема, ономастичних роботах [4; 5; 6; 7], вбачається доцільним віддавати перевагу не окремим емпіричним методам, а різноаспектним комплексам методик, які здатні забезпечити адекватне виявлення складних когнітивних мереж.

У своєму дослідженні ми послідовно використали наступні методи: вільний асоціативний експеримент, спрямований асоціативний експеримент, методику семантичного диференціалу, розроблену Ч. Осгудом [8], методику психолінгвістичного і когнітивного аналізу спонтанного тексту, яку представлено в роботах В. Чейфа [9].

Інформантами було обрано 84 студенти Міжнародного гуманітарного університету, різних спеціальностей, віком 18–19 років. 67 з них брали участь в асоціативних експериментах та експериментах з використанням шкали Осгуда, спонтанні розповіді про Канаду ще 17 інформантів було записано на диктофон та проаналізовано за методикою В. Чейфа. Методика проведення асоціативних експериментів досить добре розроблена в лінгвістичній літературі. Зазвичай висувається вимога залучити не менше сотні інформантів різного віку, професій, з різним рівнем освіти. Але, згідно з поставленою метою, певний відбір нами було проведено на попередньому етапі, тому вважаємо отримані результати щодо найближчих когнітивних зв'язків досліджуваного топоніма релевантними і характерними для об'єктивації різних шарів ментального лексикону. Крім того, асоціативний експеримент був лише складовою частиною системи застосованих методик.

Усі експерименти проводились відповідно розробленим в науці правилам збереження конфіденційності та забезпечення комфортності та невимушеності під час проведення дослідження [10]: учасники надали згоду взяти участь в експериментах, їм була гарантована анонімність, для чого замість імен в усіх анкетах зазначався лише буквено-цифровий шифр, в якому перша літера позначала мову спілкування, друга – стать інформанта, цифра – порядковий номер (УЖ1, УЧ1 тощо), експерименти проводились в аудиторіях, але в невимушеній обстановці, оскільки експериментатором виступав одноліток респондентів, після закінчення експерименту було роз'яснено його суть. Крім статі і мови спілкування в анкетах зазначався вік, освіта, фах, постійне місце проживання.

На першому етапі було проведено вільний асоціативний експеримент: на стимул «Канада» інформант мав відреагувати будь-яким словом. Виявились наступні реакції інформантів (у дужках наводиться кількість відповідей):

Кленовий сироп (14), *клен* (7), *країна* (5), *кленовий лист* (4), *червоний* (4), *хокей* (3), *природа* (2), *зима* (2), *холод* (2), *мороз* (2), *гори* (2), *кенгуру* (2), *клевер (конюшина)* (2), *дощ*, *сніг*, *місто*, *Америка*, *Європа*, *прапор*, *Райан Рейнольдс*, *Дрейк*, *штат Онтаріо*, *Оттава*, *конфлікт зі США*, *панкейки*, *мрія*, *зошит*, *коала*, *кролики*.

37,3% асоціатів було пов'язано з кленом – символом Канади, а з урахуванням реакцій, що відсилають до прапора, символічними виявляється 44,8% реакцій. З кліматом та природою пов'язано 17,9 реакцій, з географією, як і з масовою культурою та спортом, – лише 7,5%. «Хибні» асоціати (*кенгуру*, *коала*, *кролики*, *клевер (конюшина)*), – усього 9,5% – можна пояснити асоціаціями на звуковому рівні.

Перевага реакцій-символів над іншими типами асоціатів можна співвіднести з думкою О. Ю. Карпенко про те, що «концепти перебувають на поверхні «ментального моря», а в його глибині розташовані стиснуті, мінімізовані натяки на концепти – схеми чи, інакше, символи концептів» [11].

На другому етапі дослідження було проведено спрямований асоціативний експеримент, під час якого реакції респондентів обмежують словами певного граматичного класу або семантики. Інколи стверджують, що подібні експерименти спотворюють саму сутність асоціативних зв'язків, але ми, керуючись метою виявити місце Канади у топонімічному фреймі світу, висунули вимогу реагувати назвою іншої країни.

В результаті було отримано наступний список:

США (17), *Німеччина* (9), *Англія (Сполучене Королівство)* (5), *Україна* (5), *Франція* (5), *Бразилія* (3), *Китай* (3), *Італія* (3), *Фінляндія* (2), *Іспанія* (2) та по одній реакції – *Албанія*, *ПАР*, *М'янма*, *Норвегія*, *Чилі*, *Нідерланди*, *Японія*, *Данія*, *Швейцарія*, *Чехія*.

Логіку вибору деяких країн встановити досить просто (спільний кордон, материки, мови, схожий клімат, наявність великої української діаспори, хокей), деякі країни називали з явним бажанням виказати

себе оригінальним – *Албанія, ПАР, М'янма* (інформантами були хлопці зі спеціальністю «Статистика»), а деякі випадки потребують додаткового дослідження.

Наступний етап експерименту проводився за методикою семантичного диференціалу, яка націлена на виявлення загальних змістовно-сміслових характеристик мовленнєвої діяльності і дозволяє шляхом вимірювання активізувати у свідомості людини конотативні значення – додаткові семантичні та стилістичні відтінки, які виражають емоційно-експресивне ставлення до предмету мовлення. Методика була розроблена Чарльзом Осгудом на основі явища синестезії – особливого «сприйняття, коли в людини виникають відчуття не тільки в органі, на який впливає подразник, але одночасно і в іншому органі відчуття» [12, с. 560], і являє собою комбінування методик шкалювання та спрямованих (контрольованих) асоціацій. Респондент має оцінити запропонований вербальний або невербальний знак і співвіднести його з точкою на трьох-, п'яти- або семибальній біполярній шкалі, яка отримала назву «шкала Осгуда». Полюси шкали позначені антонімами.

Таких шкал може бути біля 20, при чому оцінки понять за ними корелюють один з одним і об'єднуються у своєрідні пучки – незалежні фактори, які створюють семантичний простір, допомагають виявити місце поняття у когнітивній мережі. У своїх численних дослідженнях Ч. Осгуд та його послідовники довели, що найбільш вагомими, універсальними для різних галузей знань базисними факторами семантичних просторів виявляються фактори ЕРА – Оцінка, Сила, Активність (Evaluation, Potency, Activity).

Нами були обрані три семибальні шкали, які репрезентували ці основні фактори оцінки: «хороший – поганий», «сильний – слабкий», «активний – пасивний». Інформантам було запропоновано після отримання топоніму-стимулу поставити хрестик на одній з поділок шкали = від +3 до -3, уникаючи, по-можливості, нульової позначки, яка свідчить про те, що топонім взагалі не викликає жодних уявлень.

Оскільки метод семантичного диференціалу ефективний лише при його поєднанні з логічною процедурою порівняння, в якості другого стимулу було запропоновано оціни той топонім, які інформанти самі обрали на попередньому етапі дослідження як такий, що певним чином пов'язаний з топонімом *Канада*. У цьому вбачаємо не лише поглиблення вивчення когнітивної мережі навколо вузла *Канада*, але й перспективу подальших досліджень.

В результаті було укладено наступну таблицю (у дужках вказана кількість відповідей):

Таблиця 1

Результати дослідження з використанням методу семантичного диференціалу

Топонім	«хороший – поганий»	«сильний – слабкий»	«активний – пасивний»
Канада (67)	+2,2	+1,95	+1,53
США (17)	+1,4	+2	+1,29
Німеччина (9)	+2	+1,44	+1,44
Англія (Сполучене Королівство) (5)	+2	+2,4	+1,46
Франція (5)	+2,6	+0,8	+1,0
Україна (5)	+2,4	+2,4	+2,26
Бразилія (5)	+1,67	+0,38	0
Китай (3)	+2,6	+2,67	+2,33
Італія (3)	+2,33	+2,67	+2,33
Фінляндія (2)	+0,5	+1,5	+2,0
Іспанія (2)	+3,0	+2,5	+3,0
Албанія	0	+1,0	+2,0
ПАР	0	0	0
М'янма	+3	+3	+3
Норвегія	+3	+3	+3
Чилі	+2	+2	+1
Нідерланди	+2	+1	+3
Японія	+2	+2	+2
Данія	+2	-1	-1
Швейцарія	+3	+2	+1
Чехія	+2	+2	+1

Відразу пояснимо наявність нулів у таблиці: нуль в оцінюванні *Бразилії* – середнє арифметичне, яке було отримано завдяки протилежного оцінювання інформантами потенції цієї країни, Нулі в оцінюванні

ПАР та М'яни виставили студенти, що навчаються за спеціальності «Статистика»: ймовірно, що вони лише чули назви цих країн, але нічого достеменного, крім статистики, про них не знають.

Топонім Канада у цьому експерименті отримала не дуже високі оцінки, хоча всі позитивні ознаки оцінені як «виражені». Оцінка загальної якості дещо вище, ніж оцінки фактору сили – потенціалу – та фактору активності – можливості реалізувати цей потенціал. Якщо порівняти ці оцінки з оцінками топонімів, які найчастіше використовували інформанти, можна виявити, що оцінка загальної якості у США, Сполученого Королівства, Німеччини та Бразилії є нижчою, ніж у Канади, а у Франції та України – вищою. Сильнішими вважаються США, Сполучене Королівство, Україна, а слабшими – Німеччина, Франція, Бразилія, Більший потенціал інформанти побачили лише в Україні. Вірогідно, що на таке оцінювання вплинула мужність українців у війні з Росією та віра в перемогу своєї країни. Але цікаво, що у подібному експерименті зі стимулом Австралія Україну взагалі не було згадано (матеріали статті знаходяться у друку). Можливо, у свідомості інформантів зберігається інформація про особливе ставлення до країни, де знаходиться одна з найбільших українських діаспор.

На останньому етапі дослідження біло проведено когнітивний аналіз спонтанних монологів – відповідь на запитання «Що ви знаєте про Канаду?»

Активне вивчення спонтанного мовлення як матеріалу для виявлення роботи ментальних механізмів говоріння розпочалося у 70-х – 80-х роках минулого століття в американській психолінгвістиці. Найбільш відомими є експериментальні дослідження Волласа Чейфа та його учнів, зокрема, Дебори Таннен. Завдяки численним експериментам, дослідникам вдалося встановити, що паузи та інтонація у спонтанному монолозі маркують кванти породження висловлювання, зміну активності свідомості під час переходу від внутрішньої різнокодової, багатшарової когнітивної системи до артикульованого мовленевого потоку (див. вище згадану книгу). «Кванти» було названо аббревіатурою «i.u.», яку В. Чейф спочатку розшифровував як “idea-units”, а пізніше, коли було з'ясовано, що не всі i.u. містять смисл з мовної точки зору, а часто-густо є хезитаціями – вокалізованими коливаннями під час вибору мовного знаку – “intonational units”. Таким чином, i.u. з підвищеною інтенсивністю та вираженою зміною основного тону об'єктивують фокус активної свідомості, а інші відрізки дискурсу відображають напівактивний стан свідомості, в якому мовець шукає когерентний мовний засіб, або оцінює та виправляє вже сказане, а також пасивний стан, в якому реалізуються клішовані вирази.

На думку В. Чейфа, активними можуть бути три типи ідей: ідеї подій, станів і референтів. Проте вбачається, що такими ідеями можуть бути онтологічні категорії *речі, властивості, відношення*, до яких, як стверджував видатний радянський філософ А. І Уїйомов, можна звести все різноманіття мовних номінацій.

Більша частина спонтанного дискурсу розгортається навколо ідей і протікає у напівактивному стані свідомості. В. Чейф запропонував для цих великих фрагментів назву «топік дискурсу». Топік доступний скануванню фокусом свідомості, що призводить до активації спочатку одного фрагменту, а потім іншого. Не все, що стає напівактивним у процесі розмови може бути вербалізованим.

Детальний аналіз інтонаційно-вербального розгортання спонтанного монологу надає інформацію про особливості об'єктивації свідомості взагалі та індивідуальну систему лінгвоментальності мовця.

Ця методика була апробована на матеріалі багатьох мов, що надало можливість запропонувати альтернативну модель мови як об'єктивованого говоріння [13].

У нашому експерименті було отримано диктофонні записи 17 монологів із заданим топіком «Канада», які було розшифровано і проаналізовано з метою виявлення особливостей сканування та профілювання вербалізації образу Канади. Наведемо приклад розшифровки одного з монологів (флешами маркуються границі між інтонаційно-смысловими ланками – i.u., за термінологією В. Чейфа, Ø – наддовгі паузи, знаками ↓> – зміна тону та інтенсивності, крапками підкреслено фрагменти з прискореним темпом, пунктиром – з уповільненим темпом мовлення.

Ø (2 сек.) Про <Канаду? (каже далі на видиху*) ↑ <a-a-a ↓>я знаю, що Ø

.....
(0,5 сек.) Канада<м-м-м Ø (0,5 сек.) що в Канаді розмовляють і ↓>англійською

- - - - -
мовою й також розмовляють деякі ↑ <французькою мовою (вдих*) a-a-a ↑

- - - - -
<Канада/ знаходиться Ø (0,5 сек.) біля Ø (1 сек.)<↑ США (сміх*) Ø (1 сек.) a-a-

.....
a Ø (1 сек.) ↓>що ще Ø (0,5 сек.) можна розказати розповісти Ø (3 сек.) не

знаю я <↑ я знаю одного ↓> актора Ø (0,5 сек.) з Канади ха-ха (з посмішкою

говорить далі) він народився в Канаді ↓> Аван Джогіа / віз він знімався в

одному із Ø (0,5 сек.) культових (вдих*) а-ам серіалів ↑<на Ø (0,5 сек.) м-
мульт Ø (0,5 сек.) мультсеріали там на↑< Нікелодсон там де Вікторія Ø (0,5

сек.) ↓>переможниця або Вікторія Победительница вона ще ↓>називається Ø

(0,5 сек.) так Ø (0,5 сек.) ↑<ну-у-у Ø (0,5 сек.) і-і-і-м Ø (1 сек.) хм-хм-хм-м-м-мØ
(0,5 сек.) це ↑<напевно все ↓> що так знаю про Канаду// (УЖ2)

У цьому монолозі свідомість сфокусована на тому, щоб включити Канаду до краще відомих тем: англійська і французька мови (інформант навчається за спеціальністю «філологія»), США, масова культура. Уповільнення мовлення вказує на моменти невпевненості, пригадування власних назв. Самовиправлення – заміна російських слів українськими і навпаки – свідчить про те, що повсякденною мовою спілкування для інформанта є російська.

В інших монологах свідомість інформантів фокусувалась, крім вже зазначених «ідей», на високому рівні вищої освіти, труднощах у пошуках роботи, привабливості для туристів та емігрантів.

Зважаючи на трудомісткість обробки та опису таких монологів, плануємо присвятити цьому окрему статтю.

Підводячи попередні підсумки проведеним експериментам, можна сказати, що образ Канади у лінгвоментальності українських студентів різних спеціальностей не є цілісним, складається з тем, які торкаються особистих інтересів, у цілому оцінюється як помірно «хороший», недостатньо «сильний» та «активний», включає символ клену, уявлення про прекрасну, але сувору природу, англійську та французьку мови, всесвітньо відомих представників масової культури, хокей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 325 с.
2. Карпенко О. Ю. Міркування про когнітивну ономастику. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 40–43. URL: <https://movoznavstvo.org.ua/>
3. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/49.pdf>
4. Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи) : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 230 с.
5. Палагію Ксенія. Використання контент-аналізу для встановлення типологічних рис образу (на матеріалі відповідей студентів на питання Україна – це...»). *Лінгвокомп'ютерні дослідження: збірник наукових праць*. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2022ю Вип. 15. С. 103–107. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/>
6. Ткаченко Г. В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2010. Вип. XXIII, ч. 3. С. 454–460. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/>
7. Шевченко О. М. Методика проведення вільного й спрямованого асоціативних експериментів у дослідженні концепту. URL: <http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/>
8. Osgood Charles E. The nature and measurement of meaning. *Psychological Bulletin*, 1952. Vol. 49. № 3. P. 193–237. URL: <https://typeset.io/pdf/the-nature-and-measurement-of-meaning-35cp37ki78.pdf>
9. Chafe W. *Discourse, Consciousness, and Time*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 1994. 327 p.
10. Myers D. G. *Exploring Psychology*. New York: Worth Publishers, 1996. 544 p.
11. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика. URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/49.pdf>
12. Новий словник іншомовних слів. Київ: АРІЙ, 2008. 672 с.
13. Бардіна Н. В. Енергеально-конфігуративне моделювання мови: до розв'язання проблеми антропоцентричного методу лінгвістичних досліджень: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня д. філол. наук. Спеціальність – 10.02.01 – Загальне мовознавство. Київ, 1999. 39 с.

N. Bardina, V. Saveliev. Image of Canada in the linguomentality of Ukrainian students: experimental research. – Article.

Summary. The article presents the results of a number of psycholinguistic experiments (free and controlled associative experiments, an experiment using the method of semantic differential, cognitive analyses of spontaneous monologues): the image of Canada in the linguomentality of students of various specialties is rated as moderately “good”, not sufficiently “strong” and “active”, includes the symbol of the maple tree, the representation of a beautiful but harsh nature, the English and French languages, world-famous representatives of mass-culture, hockey.

Keywords: cognitive linguistics, toponomastics, psycholinguistic experimental, Ukrainian linguomentality, sociolinguistics.